

natuurontwikkeling op industrieterreinen, Europese initiatieven op het gebied van natuurontwikkeling in het stedelijk gebied en voorbeeldprojecten op het gebied van natuurstudie en natuur- en milieueducatie. Het programma is zo opgezet, dat het aantrekkelijk is voor zowel professionals op het gebied van natuur- en milieu als voor leden van natuur- en milieugroepen.

In de plenaire ochtendsessies worden de thema's door sprekers uit de verschillende regio's ingeleid. Na de middag zullen deze onderwerpen in workshops verder verdiept worden. Om de communicatie te vergemakkelijken zijn de workshops drietalig. De workshops worden twee keer achter elkaar gehouden, om u de mogelijkheid te bieden twee verschillende workshops te bezoeken. Bovendien worden twee excursies georganiseerd over het thema Natuur in de stad en over Natuurontwikkeling op steenbergen en industriële terreinen.

Een aantal natuur- en milieugroeperingen uit de Euregio zullen zich met hun recente werk presenteren. Voor de kennismaking met deze groepen en voor de collega's over de grenzen wordt eveneens tijd uitgetrokken. Onvoldoende kennis van Frans of Duits vormt geen belemmering voor uw deelname. In een samenvattende vertaling wordt voorzien.

De eigen bijdrage bedraagt f 11,- of BfR 200,-.

PROGRAMMA

- 09.30-10.00 ontvangst deelnemers.
 10.00-10.15 welkomstwoord door de Gouverneur van de Provincie Luik.
 10.15-10.35 inleiding door een medewerker van de Europese Commissie D.G. XI. Mogelijkheden vanuit het E.U.-beleid voor grote steden i.v.m. natuur.
 10.35-10.55 provincie Luik: ecologische infrastructuur in de stad. Een voorbeeld: de Chartreuse in Luik.
 10.55-11.15 koffiepauze
 11.15-11.35 Belgisch Limburg: het rapport "Natuur in de stad" voor het Vlaams Gewest door het WereldNatuurfonds.
 11.35-11.55 Regio Aken: renaturering van Worm in het stedelijk gebied als uitwerking van het Grensoverschrijdend Ecologisch Basisplan (Göb), Werkgroep Worm.
 11.55-12.15 Nederlands Limburg: initiatieven tot koppeling van natuur- en milieueducatie, ecologisch beheer van het stedelijk groen en sociale vernieuwing in de stad Maastricht.
 12.15-12.35 Provincie Luik: presentatie winnaar Waalse prijs "La Nature a droit de cité". Gemeente Waremmé. Provincie Luik: natuurontwikkeling op oude industrieterreinen: de steenstorten in de provincie Luik.

12.35-14.00 middagpauze

- 14.00-15.00 6 workshops:
 - ruimtelijke ordening en stedelijk groen.
 - de E.U. en de Natuur in stad en dorp.
 - natuurstudie.
 - natuur- en milieueducatie.
 - grensoverschrijdende samenwerking.
 - industriële terreinen en natuurontwikkeling.
 15.00-16.00 herhaling van de workshops.
 14.00-16.00 2 excursies:
 - de groene ruimte in de stad Luik.
 - industriële restterreinen en natuurontwikkeling.
 16.30 receptie in het stadhuis van Luik.

De eigen bijdrage van 11 gulden kan voor Nederland overgemaakt worden op:
 ABN-AMRO Nr. 57.75.06.838
 ten name van Stichting SSR.
 Gelieve te betalen vóór 15 september.

Voor meer informatie:
 Consulentenschap Natuur- en Milieueducatie Limburg
 Postbus 455
 NL-6040 AL Roermond
 04750/19928

REACTIES VAN LEZERS

REÏNTRODUKTIE JENEVERBES

Wij lazen allebei het artikel van H. Hillegers over de mogelijke reïntroductie van Jeneverbes in de Nederlandse kalkgraslandreservaten en hadden de volgende bemerkingen.

Waarom wordt er gebruik gemaakt van exemplaren afkomstig uit particuliere tuinen terwijl net over de grens, op de Sint-Pietersberg nog een levenskrachtige populatie voorkomt die twee jaar geleden opnieuw grondig werd vrijgesteld? Daarbij dient ook vermeld dat LEJEUNE *et al.* (1986) slechts één van beide aanwezige groepen vermelden. Nadien zijn namelijk nog een groep en enkele solitair

re exemplaren ontdekt, zodat nu een 70-tal levende Jeneverbessen bekend zijn. Deze populatie biedt ons inziens betere perspectieven als bronmateriaal dan de door de auteur genoemde.

Het zou volgens ons zinvol zijn de verwantschap na te gaan van de planten die worden gebruikt ter herintroductie. Dit moet mogelijk zijn bv. in het kader van een afstudeerwerk biologie. Mogelijk zijn de 5 door de auteur vooropgestelde planten (met zekere verwantschap) een weinig solide genetische basis en een lange termijnvisie is volgens ons hier heel belangrijk. Dit neemt tijd, maar in dit niet dringend geval is één (of een paar) jaar uitstel onbelangrijk.

Omwillen van de in het buitenland vastgestelde variatie ("rassen" of "ondersoorten", alle met vage systematische overgangen en soms duidelijke ecologische verschillen (mond. med. Mick Finmore) zouden we voorzichtigheidshalve aanbevelen enkel bronmateriaal te nemen van een gelijkaardige standplaats. Dit niettegenstaande de meeste lokale auteurs (o.a. Willy Verbeke, schr. med.) de mening zijn toegedaan dat deze variatie het gevolg is van de lokale milieuomstandigheden en niet omgekeerd.

De voorzichtig geopperde stelling dat lijsterachtigen de zaden verspreiden is zeer discutabel en tot zo ver niet bewezen. Het is zelfs zo dat bij onderzoek waarnemingen van vo-

gels, fouragerend op de bessen, uitermate schaars zijn. Men kan zelfs stellen dat zover nog geen waarnemingen bekend zijn van gericht fourageergedrag van een bepaalde soort (SNOW & SNOW, 1988). Het zou volgens ons dan ook "veiliger" zijn de "zaadbomen" te planten in het begraasde perceel, hoog op de helling zodat de zaden ook gravitair kunnen worden verspreid. Het feit dat soorten geïntroduceerd worden is op zich al artificieel, laten ze dan liefst worden ingeplant op een perceel waar de vegetatie nu al zeer dicht aanleunt bij de potentieel natuurlijke vegetatie waar ze deel van uitmaken.

Omwillen van de kiemkansen van de zaden lijkt het verstandiger om - zoals in Groot-Brittannië meestal gebeurt - de zaadbomen niet in blok uit te rasteren doch individueel en ver-

volgens nieuwe kiemplanten jaarlijks op te volgen.

De "enige jaren" die de planten in bescherming zouden worden genomen tot ze 1.50m groot zijn kunnen mogelijk wel veel langer duren. Jeneverbessen, opgevolgd vanaf de kiemplant in Old Winchester Hill (GB) zijn in dergelijke beschermde omstandigheden op 15-jarige leeftijd dikwijls maar 15-20 cm hoog. Groeisnelheid en het verband tussen groeisnelheid en afmetingen in "onze" omstandigheden wordt momenteel onderzocht door een heropmeting van de exemplaren betrokken in het onderzoek van LEJEUNE *et al.* (1986) en alle andere in de tussentijd ontdekte levende exemplaren en door coupes te maken van dode exemplaren aanwezig in het struweel op de Sint-Pietersberg, gestorven door overschaduwning. Dit neemt evenwel niet weg dat

er ook indicaties zijn voor een mogelijk (veel) snellere groei (Willy Verbeke, schr. med.).

Met dank aan Willy Verbeke voor het nalezen van dit artikel.

Kris Janssen, Wim Slabbaert

p.a. Euerardstraat 32 B-9900 Eeklo, België

Tel. 09/377.28.28 Fax 09/378.20.52

LITERATUUR

HILLEGERS, H., 1994. "Op de bres voor de Jeneverbes". Herintroductie van de Jeneverbes in Zuid-Limburg. *Natuurhistorisch Maandblad* 83 (10): 175-178.

LEJEUNE, M., W. VERBEKE & J. HEYVAERT, 1986. Jeneverbes (*Juniperus communis* L.) op de Sint-Pietersberg (Provincie Luik, België). *Natuurhistorisch Maandblad* 75 (4): 63-68.

SNOW B. & D. SNOW, 1988. Birds and berries. T. & A.D. Poyser, Calton.

BOEKBESPREKING

LANDSCHAPSWANDELING GRENSMAAS

L. ALLEMEERSCH (red.). Hasselt (België), Provinciaal Natuurcentrum, 1994. 120 blz., afbn. Prijs: Bfr. 150,- (+ Bfr. 30,- verzendkosten) te storten op rek.nr. 000-0400447-31 van het Provinciaal Natuurcentrum, Ontvangsten, Zuivelmarkt 33, 3500 Hasselt o.v.v. "LSW Grensmaas". De publikatie is ook te verkrijgen aan de info-balie van het Provinciaal Natuurcentrum, Zuivelmarkt 33 (Begijnhof) te Hasselt (tel.: 011-210266). Het boekje is verder o.a. te koop in het Bezoekerscentrum De Wissen, Maaspark te Stokkem.

September 1994 verscheen in de reeks "Landschapswandelingen" uitgegeven door het Provinciaal Natuurcentrum te Hasselt (België) de zesde gids die ditmaal, na Alden Biesen (1982), Nieuwenhoven (1985), Rullingen (1987), Hageven (1990) en Bokrijk (1992), geheel gewijd is aan de Grensmaas. Deze "landschapswandeling" is een bijzondere kennismaking met het niet alleen in natuurontwikkelingskringen maar sinds de watersnood rond Kerstmis 1993 inmiddels alom bekende Grensmaasgebied, dat momenteel "dankzij" de nationale ramp in januari/februari 1995 midden in de belangstelling staat. Deze kennismaking is ook daarom juist bij-

zonder omdat het hier nu eens niet om een Nederlands produkt gaat, maar een werk van onze Belgisch-Limburgse collega's dat er wezen mag, zeker als men bedenkt dat het ambitieuze Nederlandse Grensmaasplan in het verleden nogal wat commentaar van Belgische zijde heeft moeten verwerken. Evenals haar vijf voorgangers beschrijft ook deze publikatie weer een karakteristiek Limburgs landschap in al haar facetten: men treft er hoofdstukken aan over het fysisch milieu (hoe is het landschap ontstaan, wat is de bodemgesteldheid) en de waterkwaliteit, over de geschiedenis van het landschap (hoe beïnvloedde de mens het Maasdallandschap), over het biologisch milieu (welke planten, vogels en vissen kunnen er worden waargenomen). Er wordt daarbij vooral nadruk gelegd op de opbouw en het functioneren van het landschap en de ecologische samenhang tussen de verschillende aspecten daarvan.

Het 120 blz. tellende boekje in handig zakformaat en rijk geïllustreerd met talrijke tekeningen en heldere, overzichtelijke kaartjes vormt een rijke, gevisualiseerde bron van informatie voor al diegenen, zowel toeristen, streekbewoners als geïnteresseerde natuurliefhebbers, die nader kennis willen maken met natuur en landschap van een rijk gedifferentieerd grensoverschrijdend gebied.

Deze "Landschapswandeling" is, in tegenstelling tot wat de titel suggereert, geen tocht op zich. De korte en bondige teksten verwijzen wel naar natuurlijke processen, historische informatie, reliëfvormen en planten en dieren die ter plekke waarneembaar zijn. In elk hoofdstukje wordt wel zoveel mogelijk verwezen naar een bepaald traject waarbij staatsgrenzen gelukkig geen rol spelen. Als zodanig is het werk toch ook als een wandelgids te beschouwen. De trajecten liggen zowel in Nederland, België als op de grens en kunnen te voet, per fiets of per kayak afgelegd worden.

De gids wordt afgesloten met een drietal korte uiterwaard-wandelingen. Het betreft hier terreinen die vrij toegankelijk zijn en waar de natuur de laatste decennia nog een kans heeft gekregen. Uiteraard ontbreekt hier de Hochtambamp bij Lanaken niet. Het geheel wordt gecompleteerd met een lijst van geraadpleegde literatuur, een waardevolle aanvulling voor de geïnteresseerde lezer die zich verder wenst te verdiepen in de verschillende aspecten van het Grensmaasgebied.

Ook deze "Landschapswandeling" is evenals haar vijf voorgangers weer een stap in de herwaardering van ons landschappelijk en cultureel erfgoed en nodigt dan ook uit om te gaan kijken.

B.G. Graatsma